

За рідний край

(Оповіданє з часів Хмельниччини)

Написав

Никола Бурлака

Накладом

KNYHARNIA PROSVITY

2029 West Chicago Avenue Chicago, Illinois

Ціна 35 центів

За рідний край

(Оповіданє з часів Хмельниччини)

Написав

Никола Бурлака

diasporiana.org.ua

Накладом

КНУНАРНІА ПРОСВІТІ

2029 West Chicago Avenue Chicago, Illinois

Ціна 35 центів

I.

Було колись, минуло ся
Тай вже не вернеть ся.

За степами степ; на тім степу ярочок, у ярку садочок, ставочок, млиночок, а над тихим ручаєм просторий двір. Як у пісні. По усьому мож було видіти, що живе тут чоловік зажиточний, що не жадний у другого хліба, а ще потребуєчого поратувати годен. І хату і господарські будинки, побудовані з грубо отесаних трамів, откружав довкола з землі усипаний в хлопа високій окіп, на котрому їжив ся подвійний ряд дубового частоколу, з тут і там повирізованими стрільницями.

По чотирох боках частоколу стояло чотири воріт, на туго запертих, попідпираних рядом кріпких дилів. Від верху до споду укривала ворота сітка здорових залізних штаб. Перед кожною брамою, на ляветі, спочивала канона-гармата, грізно підіймаючи своє гирло против степу, немов би остерігала, що не впустить до хутору ніякого непрошеного гостя. На самій середині усього хутору побудовано височезну вежу, а на ній день і ніч стояла варта.

В усім мож було бачити військовий порядок. Та бо й був він конечний. Дикі не супокійні то були часи. Не одну тяжку хвилю запам'ятало

отто дворище, Кілька раз прийшло ся відбивати від поменьших кун татарської чераи, пераз і ляцькі бандити розбивались о ті частоколи, відперті мужеством хуторян.

Та не диво, що уся челядь на хуторі була така справна і до плуга і до шаблюки; і до господарського і до воєнного ремесла. Господарем тут славний козацький сотник, Іван Пушкар.

Нажив він слави і добра у нападах на турецькі землі, покинув козацьку службу, оженив ся, тай осів посеред степу у тім затишнім ярку. А як за пчолою-маткою ідуть пчоли робітниці, оттак богато козаків із Пушкаревої сотні потягло за своїм ватажком та осіло разом з ним. І так зладилось се гніздо на пів господарське, на пів воєнне: в такий спосіб засновувались тогди усі оселі на диких полях України.

II.

Ой не ходи Грицю на вечерниці,
Бо на вечерницях самі чарівниці.

На хуторі заметушилось усьо. Замість звичайного спокою-тишини, громом грають гармати, ревлять сурми і труби, чути веселі співи і склики. На розлогім майдані, на обійстю, горять смоляні бочки. Народ побравнився під боки, завзято гуляє тропака. Мов вихор несуть ся козаки; то присідають, то дрібочать, то вихиласом висше голови викидають ногами. Дзвенять золотими підківками, срібними острогами. Зелені, жовті, кармазинові та блакитні, шовкові та аксамітні контуші так імають яркими красками серед чер-

внього світла смоляних скипок. Богато народу зіхалось у гостину до Пушкара. Нині його іменини, св. Івана. Позїздились старі други, ще більше злетіло ся молодих орлів.

Та не задля старого легіня прибули; притягла їх туди чарівна сила — чорні очі, чорні брови, гнучкий стан дівочий. Далеко й широко славилась своєю красою Пушкарева одиначка, Марійка. І хоть ледво її на сімнайцятий пішло, вже багато сваталось до неї, щоб і жінку мати красуню й взяти богате в'но у заможного сотника. Та дівча все відказувало; старі не напірали, не насилували волі дівчини. Молода ще була, таї любили її. Одну одною мали її.

Отсж то бачимо її серед світлиці коло матері; пишна та висока. Загумлясше лице ще збільшує її красу. Коло неї роси ходять хлопці; аж завидно стає другим красавицям, що з далеких хуторів оттут позїздили ся на гостину.

Поміж усіми молодими козаками двох визначають ся найбільше. Один чорнявий з чорним вусом і чубом, веселий та говіркий. Се славний красунь та ще славніший рубака, завалидорога Василь Ничай. Другий широкий, та плечистий, хмурий на вид, се славний силач Никола Палієнко. Хоть молодий, а сила у него така, що підкову між пальцями зігне. Ше й завзята була штука, один на сотню готов був іти... От тих двох парнів мали найбільший доступ до дівчини. Палієнко славного роду, ще й сам добрий козак, батько богачем слив — а Ничай уславивсь своїми подвигами та безпамятною відвагою, що всі бандуристи на Україні про него пісни складали.

Весела Ничаєва вдача припала дівчини більш до вподоби, чим сурова стать кремеznego Николи. Бачив то не від нині Палієнко, але що був гордий і завзятий, та що дівча упало у око, став до суперництва з щасливим своїм противником.

III.

Чи то раду радять,
Як на Турка стати.

Крім звичайних гостей приїхало днесь ще кілька із січової старшини та привезли із собою якогось чоловіка, котрого вперше побачили на хуторі.

Усе се товариство разом із господарем та старшими із хуторян, забрались сейчас до вечері до алькира на якусь потайну нараду. Порозсїдали ся кругом на лавах по під стіни, а на самій середині поміж ними отой незнакомий. Та скоро лиш перше слово вимовив, усім отворили ся очи, бо він найперше признавсь, що зве ся Богдан Хмельницький.

Вже тогди широко ходила по Україні чутка за його кривди та за тоє, що має якісь королівські папери на козацьку свободу, та що збиравсь народ визволяти з під ляцько-панської кормиги. Отож він устав серед алькира, статний, плечистий, поклонив ся на обидві сторони тай каже:

”Панове громада! Запевне ї до вас дійшло, яку кривду потерпів я від панського пезіпаки, Чаплинського“.

”З братами козаками пішов я мольці на

поміч та попавсь в бісурменську неволю . Тогди отой панський лизень напав моє дворище в Суботові, спалив його, зрівнав із землею. Законну жону мою забрав собі за наліжницю, а сина, невинну мою дитину жита позбавив, осиротив мою старість“.

Підчас тих слів Хмельницького, тихо було в алькири — усі голови у низ попускали у тяжкій задумі. Сам Хмельницький, важко відітхнувши, говорив дальше:

” Та з своєю бідою не ліз би я гей той жебрак поміж громаду, коби тота біда лишень мені була. А то дивіть, що дієть ся в народі. Церкви наші орендують жидаж, пани та підпанки безчестяють наші жінки, сестри та дочки. Задля панської забавки мордують, стріляють народ; скаже, обізвесь словом бідний хлібороб, на острому палеви житє закінчить. Голодні і босі під обідраними стріхами, жиємо в безперестаннім страху від панської самоволі“.

І знов зупинив ся Хмельницький, кругом повів оком та з силою говорив дальше:

”Чи вже погас до до тла у нас дух Наливайка, Острияниці та Павлюка?! Чи нарід ми, чи сміте, на котре кождому плювати можна?! Батьки, діти січові, не свою а народню предькладаю кривду. Доки нам сидіти з заложеними руками — жидам, Ляхам робучим скотом бути, цілому світови у сміх. Жменя заволоків нищить святу Україну, а ми по запічках ховатись будем. Вставаймо до бою! За віру сявту, за сплюгавлені наші церкви, за міліони помученого люду, за волю

давник! Постojім тесно наші голови за свята діло!“

Замок; на усіх очех видко слези, але не жіночі, не слези жалю, а козацькі слези, котрі висхнуть аж при пожарі, аж у бою, від вражої крові. Мовчать вони, але молодечий жар простує старі кости, по давньому грізно цвенькають шаблі.

Нараз серед тої святочної тишини напрасно луснули отворивші ся двері і до алькира бистро ускочив козак.

”Пане сотнику“ — звернув ся до газди — скоїлось лихо“.

”Яке?“ аж підскочив Пушкар.

”Палієнка вбито“.

”Та хто такий, яка причина?“

”Палієнко прозвав Ничая недоляшком та що нехавсь з Ляхами; не втерпів Василь, зачались рубати. Не впили люди розборонити та от Палієнко в світлиці останний дух спускає“.

”А Ничай, а той гульвіса де подів ся? Так то уміє пошанувати він гостину?“

”Як народ побачив нещасте, заступив до рогу Василеві, щоб покарати за убійство. Але той мов від собак обігнав ся, ускочив на коня, поминей як звали!“

”Не пора гаятись! Сейчас сідлай Максиме коня, збери кількох хленів та в погоню! Ней ніхто не скаже, що не покарав я убійці маєго гостя“.

Козак бігом вискочив з комнати — не минуло й хвиль кілька, як задудніла на майдані земля від чвалом женучих коний.

А у світлиці порали ся коло конаючого молодця. З широкої груди сичала оттак і булькотіла червона кров, на устах вказалась посока.

Лежав оттой завзятий козак, як дуб, підтятий острою пилою. Але ані не застогнав, ні не обіззавсь і слова. Дперва, коли побачив надходячого Пушкарка, останним напруженем сили підняв ся, спираючись на руки. та спровола вимовив:

”Перекажіть батькови як марно згинув“.

Але ся велика наруга прискорила смерть. Ледви докінчив послідне слово, підкосились руки під ним і мертвий впав на лаву, на котрій лежав.

Підняли зойк та плач жінки та дівчата, а козацтво хрестилось та відмовляло побожно молитви за упокой.

IV.

”Козак пана не знав з віка“.

У одним українським місточку, в шинку сиділо двоє людей. Оден, середних літ чоловіга, каліченем української бесіди зраджував польсько го шляхтича. Другий то наш козак Ничай.

Та десь і щезла давна бундючність і веселість.

Із за горячої крові вбив товариша козака. Совість гризе і втраченої дівчини жаль, а найдужче оттого, що вже ніяк йому не показуватись козакам, січовикам у очи, а то убилиб як собаку, що з за дівки козака в гріб положив. Тяжкі думи оттак і зависли на поморщенім лобі.

Між тим шляхтич добирає, як наймасніших слів, та поїть, та приговорює до козака:

”На фрасунок добри трунек!“ випиймо пане Ничаю. Піде медок у голову, вийде жура з голови. Наниймо ся хоть трошки, щоб не зіли опришки. А тепер до пари, щоб не зіли Татари“.

До кожної шклянки шлягун умів щось примовити. При третій сказав: ”Тройцу прославім“, при четвертій дякували Богу за чотири пори року та щоб добрі були. Випили. При 5-ій згадав за п'ять пальців, що ними чоловік кожний на хліб заробляє, і в той спосіб зайшли аж до 12 апостолів і 30 та 31 днів у місяці. Але по козаку і виду не було, що вже тільки випив. Ніяк мід не вхопив в голову, — ніяк не міг відтам прогнати проклятої журби.

”Як єм гербовий шляхтич, як звусь Кшиштоф Слеповрон Гембайло, але такої голови як асан то ціла наша Ржеч Посполіта не має. Я моцюм дзею на сейміках, контрактах найдужша голова, а вже чую трохи грають млини; а Пан Добродій ні вусом не зведе. Добра креф шляхеца, Моцюм Пане! Мусіла ваша мама десь на якогось шляхтича задивитись, хе, хе, хе, — реготав ся шляхтич.

”Мовчи, та не плюгав мого роду“. грізно воркнув козак та так блиснув очима, що застрашений шляхтич і сміятись забув.

”Та бо не будьте гнівні, оттак якомсь з язика злізло. Бо у вас таки нема нічого хамського; виглядаєте, як уроджений шляхтич. І тому я вам кажу: пристаньте на мою пропозицію, сойм зробіть вас шляхтичом, подружитесь з якою нашою

красунею і хто зна до чого ще дійдете з вашим розумом і відвагою.

”Наймитом бути не хочу. Вільний козак не буде отаманом льокаїв, панських підлизнів. Орлом хоть і здихати, а круком хотьби і найпершим ні! не хочу“.

”Та бо, що вам влізло до голови. Та в нашого князя Яреми, що найвизначнійша шляхта, а козаки, що надобірнійші. Уряд полковника надворного козацтва, се високе достоїнство. Коби так мені отгаке, ногами і руками чіпивсь би, а ви ще й лаєте. Гонорна з вас штука“.

”Та слухайте, що я вам скажу“ — спровола промовив Ничай, — ”мені наплювати на ваше шляхоцтво, начхати й на самого Вишневецького Ярему. Як я пристану на ваше, то під одним услівем. Ніякий підпанок не смів мені втручатись у діло. Козацтво має стояти кошем окремо і ніхто крім мене та князя не має намнич до розказу. Крім того ще мушу мати кілька днів під розвагу. То моє крайне слово. За тиждень у ту саму пору, що нині, побачимось. Пристане князь добре, — ні, розійдемось кождий в свою дорогу“.

Се вимовивши козак став, стиснув пояс від шаблюки, перевісив бундючно шапку на ліве ухо, з легка поклонив ся панкови та вийшов у двері.

Полячок присідаючи підбігав за Ничаем та кланявся, примовляючи: ”Падам до нужек ясно вельможного пана полковника, а не забувайте на умову! За тиждень.

V.

Ой заплакала мати жалібненько
Що погиб син її, удовиченько

Серед степу могила, зелена й висока. На самім шпилю її видко купку людей. Чогось розглядають ся на всі боки, руки к очем прикладають, а оден так і приляг до землі, наслухує. Саватага Пушкаревих козаків слідом за Ничка помчалась. Та не вдалась погоня. Спривний втікач оттак наключив заячих ходів, оттак зумі змити, затерти слід, що вже і женучі за ним козаки стратили і охоту і надію його в руки дістати.

”Та вже відай не піймаємо вражого сина“ — обізвав ся перший Максим, котрий мав провід у погони.

”Шкода коний мучити“ — обізвавсь другий.

”А я вам кажу — озвавсь третій козак, Семен Бурчило, — шкода було починати. Ничкай характерник, мати мем щасте, як цілі вернемо до дому.

”Правду каже Семен змішавсь козак, котрого звали ”Недзвараний“, зза того, що вже сидів у мідянім кітлі, у огню прихоплений підстаростою Вишневецького. Уже ляцькі кати підложили огонь, котри на вироучку явив ся Пушкар, побив Ляхів та визволив із мук товариша. Оттой то Семен розповідав дальше. ”Колісьмо сеї ночі слідом за ним гнали. чи не чули ви, як щось гавкало, скавуліло, гейби тічня вовків у Стрітенє“.

”Я і нічого не казав; — обізвав ся наймолодший, що його Брехунцем прозвали, — ”але оттак-бим живий до дому доїхав, що колисьмо лиш за ворота виїхали, я оставсь по заду, а тут з валової фосої як щось застогне. Озирнувсь я, а то ніби якась височенна баба, стоїть як стовп, ціла у білім та на мене вимахує руками. Якжеж стисну коня острогами, як помчусь за вами!“

”А молода, чи стара? А може то небіжка баба долю тобі вщувала“, — сміялись козаки, котрі знали натуру Брехунця, усьо прибільшити.

”Не жартуйте против ночі із такого“ — обізвав ся поважно Максим, — ”от ліпше розважмо, що нам робити. Я гадаю, замість домів вертати, повернім до старого Палія, сумну передати вістку. Коні відпочали. Завернемо в онтой ярк, напоїмо вороних, а під північ і в старого будемо“.

* * *

Уже треті півні переспівали, коли козацький відділ зушенивсь перед Палієвим хутором. Довго забарились, заки вартовий козак, розпитавши їх, що за сні, та за чим розтворив тяжкі ворота та впустив їх по одному до середини, добре розглядаючи при світлі знакомі лица.

Збігла ся розбуджена челядь, гостей-товаришів витати, але сейчас гасла розмова, притихали сміхи, коли довідались, яке везуть посольство.

”Між тим відчинились головні двері від хати, і на порозі появилась кремезна Палієва по-стать. В одній руці держав запалену смоляну

скинку, у другій тяжку шаблюку, з котрою ніколи не розставався.

Поглянув по майдані, при світлі побачив чужих, та промовив грубим, сильним голосом:

”Що за люди?“

”Пушкареві“ — обізвався Максим та підійшов до старого.

”З добром чи з лихом?“ — вдруге гукнув Палій.

”Ой пане полковнику, не доброї я вістки післанець. На Бога ся здайте, бо новина, що її почуєте, страшна“.

”Я не баба, говори“ — суворо відрік лицар.

Тут скоро йняв оповідати Максим усю подію і невдалу погоню, а старий стояв і здавалось, гейби не розумів, про що оттой розповідає. Здавалось, гейби той зелізний чоловік і зелізне серце у груди мав. Лиш тугі брови найжились на лобі, лиш лице стало бліде як стіна. Але й не задрожав. Ні на хвилю не потрясла ся рука, що походню тримала, спокійно горіло її світло, освічуючи старця гейби викованого з каменя.

Коли дослухав усього, не промовив вже ні слова а повернувся, і твердою ногою пішов у свою комнату, на туго за собою запираючи двері.

Здавалось — мовби Палій ляг дальше спочивати, так тихо було у дворищі. Лиш світло передираючи ся крізь стіни, зраджувало, що старий не спить. А коли цікаві пішли на підзирці, побачили старця, що хрестом лежав на помості тихо, гейби мертвий. Лише віддих зраджував живого чоловіка.

Вже і зачало свитати, коли старий підніс

ся, став на вколішки та зачав молити ся. І знов минув часок, заки устав на ноги, сів на постіль та упав в тяжку задуму. Усьо то переповідали другим підглядачі.

VI.

Вставайте, кайдани порвіте
І вражою злою кровію волю окропіте.

По всій Русі-Україні залунав голосним відгомоном поклик Хмельницького. Скрізь по українських землях появилася безліч кобзарів бандуристів, котрі у своїх піснях завзивали нарід до бою з ляхами панамі. Се були вислані Богданом козаки, котрі повбирали ся у старечу одіж, щоби тим легше організувати народне повстанє. Нарід уважно слухав старинних дум про колишню славу, плакав, коли кобзар у жалісній пісні представляв народні кривди та дрожав від великого запалу, коли у концє мнимий бандурист у горячих словах заспівав пісню бунту, пісню волі. Бувало по переході такого бандуриста тогож вечера збирають ся, що горячийші та відважнійші в яким означенім місци на тайну пораду; звичайно де в якій віддаленій пасіці або в ліску, щоб сховати ся перед очима панських шпігунів. Тут чекає вже на них бандурист чи кобзар, але в цілком іншій одежі. Скинув із себе жебрацькі лахи — замість бандури остра шабля при поясі, сам у повнім козацькім строю. Він то сейчас і порядок заводить у прибувшій ватазі. В одній хвили відкись возьме ся кузня; хлібороби напростовують коси, господарське зе-

лізе перековують на списи, там знова направляють на пів поржавілі рушниці-гаківниці, остряють ножі та сокири. За годину вже всі устроєні. Ті з косами, ті списи держать, в руках, а хто лише ніж або сокиру, або таки дубовий кіл, понабиваний цвяхами. Лиш декотрі уружені тяжкими стрільбами; се потомки давних гайдамаків, котрі під Наливайком чи Лободою з Ляхами боролись. Довго лежали ті тяжкі самопали, закопані в яким недоступнім місци, аж дочекались, що внуки давних властителів знов їх на світ видістали для такої самої роботи, для добути святої волі.

Колиж вже та ватага стояла готова, козак бандурист брав над нею провід і сейчас заправляв новиків до воєнного діла тим, що робив обрахунок із найблизшим жидом арендарем та дідичом Рівночасно підпалювали коршму і двір. Нарід мстив ся страшно на своїх катах, гнобителях. Не подарував нікому. Не попускав ані дітям, ані жінкам панським та жидівським. Усіх мордував безпощадно і люто. Для більшої наруги вішали пана, жида і собаку на одній шибеници, на котрій оттаке стояло написано:

”Пан, жид і собака
Се віра еднака“.

Страшні часи настали тогди для панів і жидови. Ніч в ніч горіли панські двори, ніч в ніч чути було стогін мордованих. Хлопи покидали плуги, сідлали коні та взялись за списи і шаблі, щоб знищити до тла ворога, що кількасот літ пив його кров, жив з його поту і праці.

Пани побачивши кінець своему панованю, кидали двори та втікали поперебирані у Польщу, щасливі, коли босі тай голі хоть жите уратують. Але й се рідко кому удало ся, бо полумя бунту захопило цілий край. Усюди по селах стояли варти, котрі слідили за кожним переїжджаючим чужим чоловіком. По степах та полях увивали ся кінні відділи, котрі перехоплювали панських утікачів.

Сповнилось тогди велике слово народної думи — Україна без жида і без Ляха.

Лише оден пан магнат не бояв ся народного пожару, остав на Україні та пробував гасити пвстане. Сим смільчаком був Ярема Вишневецький, сполячений пан руського роду. Малим віддав його отець до єзуїтів у школу, а сі зробили з українського хлопця, перевертня, зрадника. Він відрік ся своєї віри та імени, перейшов на латинське і став гірше від всіх Ляхів гнобити свій власний нарід.

Був він великий богатир — сіл і місточок мав кілька тисяч, так що його масток тягнув ся на кількадесять миль у здовж а кількадесять в ширину. Головною резиденцією його на Україні було місточко Лубни. Тут був пишний замок, укріплений валами і муром; тут тримав він около 10.000 найдобрішого війська.

Коли бунт розпочав ся і коли другі пани магнати повтікали, він не то, що лишив ся, але ще зачав страшно люто обходити ся з простими людьми. За найменше підозріне вішав людей або всаджував на палъ. Страшна то була смерть. Роздягали чоловіка до голого, а відтак до ніг

причіпали пару волів та й так натягали живцем чоловіка на остро затесану палю. Нераз на такім палю то чоловік і дві доби мучив ся, заки сконав. — Для негож, для Яреми було се найбільшою втіхою оттак мучити нарід. В Лубнах у него було 2 улиці, з котрих одна звалась Шибенична, бо було на ній вздовж цовно шибениць, а друга знов звалась Пальова, бо на ній одного разу майже цілу сотку людей казав на паль повбивати.

Відтак всідав на коня із своїми прислужниками і залюбки придивлявсь на муку своїх жертв.

Таким лютим способом гадав він, що здавить народне повстанє, уратує своє майно та заслужить ся Ляхам.

Крім того розслав він відділи свого війська, щоби огнем і мечем нищили збунтовані села. Вздовж Дніпра положив він оден регімент драгонів і всіх своїх надворних козаків, щоби нікого не перепускали за ріку на лівий беріг, де стояв Хмельницький із Запорозьськими козаками. Було се дуже важне, щоби не дати зібрати ся усему народови в одну велику силу під Хмельницьким бож самі хлопи ані воювати не вміли, ані достаточної зброї не мали, щоби боротись з польським військом.

Галав Вишневецький, що як він стримає нарід по сім боці Дніпра, то за той час підійде військо із Польщі, здусить хлопів, а відтак легко упряє ся з Хмельницьким, котрий лише частину народа буде мав при собі.

Полковником тих козаків Вишневецького, що

мали спинити нарід над Дніпром і не пускати до Хмельницького, був Василь Ничай. Боячи ся козацького суду за убійство Палієвого сина, дав ся на підмову Гембайлі і вступив у службу страшного Яреми. Князь знав добре скажену відвагу Ничая, знав і про те, що годі Ничаєви на Січ вертати; сподівався проте, що буде мав вірного слугу, тим більше, що поробив йому чималі обітницї, коли буде при нім стояв.

VII.

Реве і стогне Дніпр широкий
Горами хвилі підойма.

Ясна місячна ніч. Над Дніпром горять сотки огнищ, здається, немовби усі Дніпрові русалки вийшли на беріг на нічну гульбу. Та не русалки се, ані не святоїванські огні, се Ничаєві козаки запалили ватру для безпеченства і для веселости. Кругом коло огню порозлягались плечисті вусаті постави з козацьким чубом на голові і з грізним поглядом в обличю. Недалеко пасуть ся коні в повнім риштунку — осідлані з удечками на головах. На перший знак вартового козаки були готові до бою — при кожному була його шабля; довга списа була припнята при сідлі а мушкет (рушницю) кождий тримав у руках на поготові.

Однак мимо тої воєнної готовости, не було знати ніякого неспокою на тих закалених у бою лицах. Війна для кождого із них стала ремеслом, так, що видержати не могли й кілька місяців у супокійнім житю.

Ярема Вишневецький вибирав із своїх маєтків, що найдужчих хлопів за своїх двірських козаків, а на старших для них наймав славних із своєї відваги Запорожців, котрі чим не будь у Січі провинили ся. Сараки козаки втікаючи перед якою там карою із Запорожжя, наймались у магнатів за ватажків.

Та не для паради держав їх Ярема. Він тримав для охорони своїх маєтків від Татар та розбішак. **Б**езнастанно обїздили вони степи, часто бючи ся з Татарвою та другими степовими; той не диво, що той козацький полк вважав князь за саме чоло усього свого війська.

При однім огниці сидить кілька козаків, курять короткі люльки тай балакають. Оден із них хлопище як дуб, підпер ся ліктем у землю. виймив люльку тай каже:

”А я вам кажу братці, що наплювати мені на таку роботу. Поставили нас тут як псів коло буди на варті. Приняли мов на ланцуху“.

”Добре кажеш, Мелвелю“, обїзвав ся другий. ”Затровили нас на наших батьків та братів. Не здіймає ся рука на свою власну кров.“

”Правда, Ярема добрий для нас, але собака. Що то сей песій син перевішав а замучив своїх же хлопів за найменшу річ. Поскаржиться жид арендар, уже сто нагаїв. Спізнить ся мужик на панщину уже протягають отамани та періщать бідака; а вимовить битий із болю яке противне слово, уже кричать посіпаки, що бунтує, тягнуть до князя, а він звістно, або на паль, або на шибеницю. Я вам таки скажу, що він звір лютий а не чоловік“.

На ті слова від сусідного огнища підійшов до розмавляючих чоловік вже постаршій середного росту, преширокий в грудех, великий моцар а охочий до розмови. "Довбнею" його прозивали за його велику силу, що мов довбнею товк ворогів. Сейчас вмшав ся він до розмови:

"Що то й говорити — кождий знає, хто є Ярема, та не кождий знає чому в нім тільки лихої ~~справи~~".

"Розкажіть жеж батьку, як знаєте" — стали просити молоді.

"Як казати, то й скажу, лише не перебивайте. Ото знаєте, ще Яремів тато, то був ще справедливий наш чоловік і нашої віри. Хоть то як знаєте, кажуть ~~яма~~ що і святому п'янови вірити, але він був таки лешський чоловік. Він памятав, що він з козацького роду, та що його прадід Дмитро Байда за нашу православну віру три дни у клятих Турків висів на гаку у Бендері. Отож то був він до якогось часу незгірший чоловіяга. Та на лихо обізнав ся, закохав ся у Волошці, у небішці княгині. Ви її не памятаєте; але я тямлю її, таку високу та пишну. Нема що казати, гарна вона була, але і грізна. Як, бувало, здвигне свої чорні брови, то вже неначе хмари над замком повисли, кождий тремтить, боїть ся неначе лихе вбудити.

"Уже то вона мусіла і чарівницев бути, бо старий пан, що то вже нікого не бояв ся, а перед нею, як то кажуть непаче цуцик на дві лапки стає. Мусіла вона знати чарувати та ворожити, бо там у волоськім краю серед лісів та багнів усяке лихо водить ся. Або не розкаже й тепер

замкова служба у Лубнах, чому комнати небіжки на глухо позамикані. Від коли умерла, як заперли її покої, так по нинішній день ніхто не отвирасє. А чому? — Нераз вартові жовняри оповідали, що виділи серед опівночи стару паню, як ішла зі світлом по покоях, ціла у чорнім, так, як її в трумну вложили. Ідеж то вона іде, очи горять, лице бліде як стіна, а у руках держить острый ніж, цілий закервавлений“.

Пу-гу, пу-гу, пу гу!

Так залящіло над самими головами козаків. Кождому перейшов мороз по тілі, як почув переразливий голос зловіщого птаха. Оповідач і оповідати забув. Перехрестив ся побожно та аж по хвилі говорив далше:

”Коли сю птицю почувеш, мимоволі дрігнеш. Кілько раз лишень її почув, все виворожила вона комусь нечаянну смерть. Хоть то й не повинна смерти в очи козакови заглядати, та все таки банно, коли того пугуканє зачую. — А може то і ”вона“ — отта небішка, що не має спокою по світі літає, зачула, що за ню розказую, та й не хоче, щобим її по смерти обсуджував. Але я Богом свідчу ся, що лиш істу правду говорю та не зі збитків, але щобисьте могли знати, чому наш князь такий кат, такий лютий вдав ся. Може братці вже не довго мені віковати, то най не понесу моєї тайли на той світ. Щось недобре мені серце віщує. Ляжу та чую немов десь під землею пишть дитини, немов чую стогін морловачої жінки. Давні часи! Ніколи й мислити о тім не хотів, а тепер усе прочуває ся. Може як вам розповім, то і лекше стане, душу розважу“.

Кружок слухаючих козаків збільшився в четверо, бо від других огнищ постягалися козаки, щоб послухати "Довбні". Був він чоловік бувалий, не одні видів, не одне сам зазнав, або від других чув, а вже розказувати знав як слід. Довбня з холяви добув люльку і капшук, набив тютюном, пальцями з ватри добув жару, пару разів запикав тай оповідав дальше. Козаки неначе кам'яні слухали — і не ворохнувся жаден.

"Отож то видите, заки небіщик князь оженився, тримав собі на замку любовницю, таки з простих козачок. Оксаною звали. Була вона порядного старого роду. Мала вона і батька й матір тай вольного була плоду, козацького. Не мав пан права над нею, бо козаки на панщину не ходили. Але чого пан не зможе. Був у князя слуга вірний, Грицьком його прозивали. Рідного тата бувби убив на панський розказ. Із другими посіпаками напали самотню дівчину серед поля то звязану приставили до панських покосів. Ще то вже бідна й побивалася й плакала: а згодом привикла і князя полюбила. Та бо жила вона як сиротиня княгиня. Убирав її в золото, в парчу, повно слуг крутилось коло неї; хиба птичого молока її хибувало. По якимсь часі і спнок знайшовся у Оксани. Князь все, бувало, захопив до неї і сина пестить і матір голубить. Родичі Оксани скоро дізналися, де їх донька, то що було робити. Із князем правуватись?! Виреклись дитини та світами пішли, щоби з їх нещастя ще і не сміялися. У пару років десь чи на гостині, чи на ловах, спізнав пан Волошку. Причарувала його — ну тай оженився".

”Пішла небога Оксана з панської палати, довела за собов княжого сина. — Князь побудував хату, що правда красну, дав ґрунту тай худоби тай пересадив туди свою любку. А молода княгиня, Волошка стала ґаздувати. І булоб усьо гаразд, якби по якімсь часі не привернулось панське серце до Оксани. Зачав пан княгиню понехати, кудись нічу ходив і до пані вже то того серця не мав, що на початку. Стала пані за князем підзирати, людей розпитувати. Люде людьми, не втерпіли сказали — ото так, пан заходить до своєї давної любки, ще й сина від неї має. Як пані про се розвідалась, стала ні жива ні мертва. Оттак і зімлілу до покоїв віднесли. — Та князь не довідав ся чого вона слаба. Хора то й хора, а ще й вагітна була; із теперішнім князем Яремою ходила. Волошка поводитася з паном як звичайно, а люди, боялись казати, щоб не розгнівати даремно. Гадалисьмо, що усьо якое поладнаєть ся, та вже тепер бачу, що ліпше було сказати. Не булоб скоїлось лихо“.

”Сплю я одної ночі, чую хтось сіпає мене з цілої сили. Прочунав я, пробудивсь, дивлю ся, надімною стоїть оттой вірний Грицько тай шепотить до мене:

”Іване, бо мене піч Іваном охрестив, ”Іване“, каже, ”ходи по скоро за мною“.

”Скочив я з постелі, Грицько біжить, біжу і я за ним. Дивлю ся де ми біжимо, а то просто до тої хати, де жила з сином небога Оксана. Немов нині усьо то бачу перед собов. В хаті бли мав каганець, під стіною притулилась онтота Волошка, княгиня, в руках так і тримала острый

ніж, цілий червоний від крові. На підлозі лежали два трупи: Оксана, а коло неї немов притулився її маленький синок. Кров збагрила цілу долівку. Над тими двома тілами клячав князь і аж заходився з плачу. За пізно прибіг, щоби перешкодити страшному ділу“.

”Сама, без нікого вихопилась княгиня із своїх комнат, щоби пімстити ся на любовниці свого чоловіка. Й доконала свого клята відьма! Не лише Оксану убила, а й певинну дитину. Та по доконанім убійстві немов скаменіла; таку задубілу застав її тут князь і Грицько, котрий сей час сюди махнув, як лиш дізнав ся, що десь княгиня із замку поділась. — Щож буду й казати далше. — Спрятали ми ті тіла, не християнським поховали звичаєм, а так закопали, щоби і сліду не лишити. Хату вичистили та заперли, а між народом розголосили, що Оксану з сином пан вивіз далеко, геть до своїх маєтків у Польщу. Нарід і не розпитував богато, звичайно за покриткою. Та не було вже життя панови тай пані. Відвернули ся їх серця від себе. Пан бояв ся лютої вовчиці, що на таке зважилась. Вона комендирувала усім. Не дивож, що з такої, та такий син удав ся. Вже малим хлопцем Ярема страх любив збитковати ся над звірятами а то й над людьми. Бувало сяде на коня та жене степами, і бе, катує худобину, до смерті заїздить. А коли летить мов несамовитий, як зістріне старця, чоловіка дитину, так конем і переїде, ще й нагайкою ударить.

Такий лютий в замку став. Як же його відтак княгиня до єзуїтів віддала в школу,

то відрік ся і віри своєї і став катом для бідного народу. Тепер спитайте чому я йому служу? Чому його не покину? Або я знаю. Може тому, що той і інші гріхи нас повязали, може, що для інших лихий, а мене шанує, поважає, може і причарував мене своїми чарами!“

Зітхнув Довбня важко; козаки мовчали, немов надіялись, що ще щось більше їм розкаже про їх страшного князя — ватажку.

Та тут почувлись здалека тихі звуки бандури, а відтак і дійшла до них мелодія старої козацької пісні про Сагайдачного.

Гей на горі там женці жнуть,
А попід горою, долом долиною,
Козаки йдуть.

”Бандурист!“ крикнули козаки, скочили від огнища, тай побігли в того місце, відки дочітав до них голос пісні.

VIII.

Ой ніхто не знає,
Що пан Ничай думає.

На невеличкім горбку серед козацького табору стояло шатро полковника Ничая. Кілька кроків від него розложили козаки велику ватру-огонь. До того то огнища з усіх сторін збігали ся козаки мовби на команду. Причиною того збігависка був бандурист, котрий поставивши на колінах свою бандуру, сильним голосом співав стару козацьку пісню. У ногах співака притулило ся хлопя-поводатор. Бандуристи бували звичай

но сиві, немічні старці, старі козарлюги, що або на війні або у неволі каліками стали.

Але оттой був чоловіком в повній силі віку, бо і волос не припав ще "гречкою" і голос його був сильний і дзвінкий, не старечий. І вигляд того чоловіка не показував на звичайного старця — прошака. Коли заграв чи заспівав, рухи його були смілі козацькі. Коли хто на него поглянув не міг і повірити, щоб він був сліпий, лиш, що очі все мав снущені на струни інструменту, котрий під його удачними руками то сміяв ся то плакав. Та більше мігби кожного здивувати той хлопець-поводай, котрий при бандуристі усів, та так якось несміло, гейби хотів сховати ся від людських очей.

Хлопець був одягнений в стару свитину, на ногах мав шкіряні постолі, перевязані шнурками. Лиш на голові замість шапки або капелюха, була завязана стара хустка неначе турецький турбан. Та се ще нічого. Се лиш було дивно, що в жебрацького хлопця руки біленькі і лице прекрасне наче в якої панни.

З під старого сірака виглядала сорочка біла як сніг. Хлопчина руками пригортав тісно до себе свитину неначе бояв ся, щоб козак не завважали того, ще й посунув ся в тінь позад діла-бандуриста, так, що й мало хто заздріти міг його особу.

В той час, у Хмельниччину люде нічому не дивувались. Богато тоді ходило старців, сліпців по Україні таких, що під жебручими лахами мали заховані добрі козацькі пістолі, а у торбі місто

хліба острій турецький ніж-ятаган. Кождий знав, що се післанці Хмельницького.

Кругом бандуриста обступили козаки. Хто коло огню а хто таки стоячи дослухував пісні. А "старець" сильним голосом кінчив старосвіцьку думу про славного гетьмана:

Гей верни ся Сагайдачний!

Возьми свою жінку, віддай тютюн люльку
[необачний!

В тій хвилі відтворила ся полотняна заслона від шатра і появилась гарна стать Ничая. Ніхто з козаків, заслуханий не завважав сего, лиш хлопець поводатор щось шепнув бандуристови тихонько а сам ще дальше засунув ся в тїнь поза дідові плечі. Кобзар хвилинку мовчав, побренькуючи струнами, гейби мисли збирав, гейби нову якусь пісню в голові складав, врешті, взявши кілька акордів, оттаку заспівав пісню:

Ой плаче ридає Мати Україна,
Що поміж Ляхами є її дитина,
Ой був славний Ничай таї уже не має
Вже вражим Ляхам нас бить помагає,
Давно за отчизну жите бувби оддав,
А тепер Яремі свою руку подав.
Давно за Вкраїну готов був умерти
Тепер помагає з брата шкіру дерти.

"Брешеш вражий сину!" — так і залунали. Се Ничай, слухаючий пісню, голосно вимовив отсі слова. Козаки жахнулись від сего неспо-

діваного поклику але бандурист ні ухом не звів у ту сторону, де Ничай стояв.

”Дай Боже, щобим брехав!“ — відповів, ”а ти, пане полковнику не май гніву до мене. — Пресли козеки, щобим заспівав, я й потягнув тої що її по цілому краю тепер усі кобзарі співають“.

”І то брешеш поганий круку, мене знають скрізь по Україні, щом не є жаден панський підлизень; — співають про мене, але до складу і до ладу, як про доброго козака“.

”Скежи пане, атамане, що співали, бо якжеж тепер співати муть, коли ти знюхавши ся з Ляхами, сам недоляшком став“;

На сі смілі слова бандуриста усі затремтіли; — усі знали горячу Ничаєву кров і всі міркували, що такого поганого слова він не подарує. За таку саму річ не давно Палієнко пішов зі світа. Та на диво усіх, Ничай замість закинути, остиг цілковито.

”Та тебе діду не перебалакаєш. Можеб ти зайшов до мене та заспівав мені якої инакшої. А я звичай знаю, і нагодую і обдарую“.

”Дякувати за добре слово, лиш боюсь, щобим свойов хлопських річев не погнівав ясно-вельможного пана отамана. Яж бо звик лише братам козакам співати; по панських покоях не бував“.

”Та бо слухай чоловіче, ані з мене, ані з себе не роби дурня, чи по воли, чи по неволи ходи у мій курінь!“

”Га! як розказ панський, то ти хлопе хоть-бі і до пекла. Щож робити, коли так красно про-

сите, пане полковнику, я і іду. Тут бандурист поволи устав; підніс ся і хлопець, і обидва увійшли в середину шатра, де вже на них очікував Ничай. Дід уважно опустил за собою залсону, а коли підійшов до Ничая, відчепив приправлену бороду і перед здивованим Ничаем появив ся добре знакомий йому козак Максим, із Пушкаревого хутора.

”Максime, то ти? Якаж нечиста сила тебе тут принесла?”

”Га! забули ви за нас, то ми самі до вас прийшли в гості“.

”Та які ми?“ — обізвав ся Ничай.

Тут козак відступив на бік та вказав на хлопця. Колиж придивив ся Ничай ід хлопцеві поводжаєви занімів. Перед ним, за хлопця прибрана стояла Пушкарева Марійка. Очиці опустила в долину, личко зарумянілось; стояло дівча завстидане за свій хлопячий убор, та за те, що гейби отверто призналась Василеви із своєю любовію.

Максим замість виручити із клопоту дівчину, еше більше соромив її своєю бесідою.

”Бо то знаєш отамане — оповідав він — прич’пилась вона до мене, та без упину, Максime, Максимцю — уже як то вона і не звала мене. і голубе і любчику, ходи тай ходи, най його хоть раз в очи побачу — ніби тебе, полковнику. А я старий дурень і давсь на підмову. Ще добре було сючи доїхати, але як дістатись до твого обозу. Дівки у обоз не пустить козацтво. Та от перебрались ми, я за сліпого, вона за хлопця

проводира тай оттак зайшли ми і в гості до тебе“.

Між тим перше вражінє здивованя минулось і Ничай почув велику радість, що тота, котру він так горяч олюбив, та вже і надію стратив, тепер сама виявила йому свою любов, що не боячись заверухи по краю, усьо перемогла, щоб лишень побачитись із ним.

Взяв він рученята дівчини, сильно притис до грудий та стиха промовляв:

Марійко. Марусенько! Так отже ви зважились за для мене в таку далеку дорогу. А я потім нещастю, яке скоїлось на гостині, гадав що ви всі цурастесь мене як Каїна, щом проляв кров козака. Най ми Бог буде свідком, не міг я тої зневаги подарувати. Мене він недоляшком прозвав. Та видно Божу кару, бо на таке зійшовем, що вчелядає якбим і ним був. Мабуть його проклони завели мене у службу клятому Яремі. Та сідайтеж бо, сідай і ти Максиме, розгостіть ся у мене, ви певно змучені, голодні, я усього, усього достарчу. — Боже! чи надіявсь я такої радості!“

Та тут Марійка звільна піднесла свій засоромлений взір на молодого отамана тай промовила вивчені заздалегіть облумені слова:

”Не можу я остатись довго тут у вас пане Василю. Коли вам охота зі мною побачитись, приходіть завтра у вечір на онту могилу, що її ”туренькою“ звать. Там я вас з Максимом дождати буду, а то самі бачите, що не ялось мені оттут з вами говорити. І про вас і про мене лиха слава може піти поміж люде“.

Хоть і яких слів добирав Ничай, і припрошував і вспокоював, сам бачив, що розмова за довго протягнути ся не може. А то стало би підозрілим козакам, що так довго розмавляє отаман із простими жебраками. Проте, щоби ще ліпше піддурити козацтво, мусів Максим скільки пісень відспівати у шатрі, підчас чого Ничай, поруч з перебраною дівчиною, розпитував її про усі домашні обставини. Дівча мало щ одповідало, немов би думало-гадало про що інше.

При відході не забув Максим назад прийняти своєї фальшивої бороди; дівча пішло яко хлопя поводитор уперед. Дивно всім виглядало, що сам отаман відпровадив бандуриста аж по-за козацький табор. Але в скорі він вернув ся і перейшов попри огнища, пообзирав варту — тут і там приязно заговорив та повернув у свій намет.

Ще якийсь час горіли огні, було чути уривані бесіди козацької дружини а далі-далі пригасали огні, притихали розмови — цілий козацький табор спочив в глибокім сні. Лишень від часу до часу перекликались вартові козаки та було чути фортане на росі пасучих ся коний.

IX.

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують.

Другого дня вечером, ледви сонце зайшло, осідлав Ничай коня вороного та виїхав у широкий без краю степ. На далекім небосклоні було видно гейби зарево якого великанського пожару.

Се місяченько сходив. Скрізь було тихо, лиш від часу до часу загавкав степовий земляний пес або у воздуху заскігла чайка чи яка инша нічна птиця. Буйна степова трава майже укривала коня, тож здавалось немов би козак не верхом на кони їхав по степу, а плив човном по якімсь безмежнім морю. Козак їхав поволи, зірко оглядаючи навкруги і уважно прислухуючись до найменшого шелесту. І кінь неначе розумів волю свого пана, ступав обережно, не форкаючи і не трясуци вудилами.

Мім тим місячко підняв ся в гору і срібним світлом немовби посріблів увесь степ. Під його лучами рубинами, шмараґдами, діамантами уліскувалась роса; цілий степ прибрав вид, немов якого зачарованого краю, де усьо було срібло та дороге камінь. Серед тої красоти мимохіть здавалось Ничайови, що він у якім соннім царстві, про котре тільки наслухав ся ще з малої дитини. Здавалось йому, немовби Марійка була яков за-клятов княгинев чи королівнов, а він відважним лицарем, що йде її визволяти з за двацять замків від лютого змія чи від дванацять розбійників.

То знов приходило йому на думку, що то не то Марійки він їде, а до якоїсь бідної, нещасної, котра кличе, благає його о поміч. В його уяві ставали розличні образи. Бачив він неначе перед собою величезний майдан, а на нім повно, повно порубаних трупів, — на кожному трупови козацька одежа, а голови всі чубаті з довгими оселедцями. І дивились на него ті голови страшними очима, здавалось йому, мовби чув їх голоси

страшні, дикі, накликаючи до пімсти. То знов по якійсь хвили, неначе живий привидів ся йому Палієнко з глибокою раною у грудех та ніби шепче йому над самим ухом "недоляшку! недоляшку!"

Як не силував ся Ничай, куди инде повернути думки, нич не помагало. Тиха місячна ніч приносила перед його душу що раз то дивачнійші образи. Знов видів цілі села у огни, бачив не мовби якісь люди різали, катували жінки і діти, Вкінци впізнав тих людей, що се то сам князь Ярема зі своїми посіпаками збиткують ся над українським народом.

Проч зникнув на хвильку і вдруге появил ся йому той самий образ, лиш з тою різницею, що поміж катами доглянув на самім переді свою власну постать. І здавалось йому, неначеби його власна мама підійшла до него, роздягла старечі свої груди та мовби чув її дряхлий голос "на сину, пробий тії груди, що тебе вигодували!" Побачив і батька свого; — стояв з боку грізний та понурій.

Страх обійняв Ничая від всіх тих дум, привидів. Волосє дубом стало на голові, мурашки перебігали поза шкіру. А степ сгояв місячний, тасмний, безкрайний гей море.

Щоб себе розважити та навісні думи відігнати стиснув коня острогами тай мов стріла полетів до з далеку видної "турецької могкли". Не зважав вже на ніяку осторожність; менше бояв ся нападу лихих людей, аніж власних своїх дум та того тихого а страшного степу.

Вже не далеко був від кургану, коли узрів під ним людську постать. Колиж еше більше на-

ближив ся, пізнав козака, котрий на поводі держав коня. Він був певний, що се Максим, та лиш не знав де заховалась Марійка, що його тут ма-ла дождати. Та коли вже цілком ід тому чоловікови підїхав, пізнав, що не Максим, бо виглядав висшній та дужчий від тамтого. Міркував про те, чи не зайшла яка перешкода, та чи не вислала Марійка другого якого козака, щоб о тім дав знати.

Зіскочив про те із коня, щоби розпізнати його лице. Незнакомий цілий час стояв в тіні, ні словом не обізвав ся, аж поки Ничай підїшов на 2, 3 кроки, поволи відвернув ся ід ньому так, що місяць докладно розсвітив і лице і постать його. Здаєть ся, що ніяка мара із другого світа, колиб появилась Нечасви, такби го не злякала, як лице того чоловіка, що тепер його перел собою побачив.

Перед ним стояв Палій, батько вбитого ним козака.

Немовби скаменілий стояв Ничай, лице його побіліло, мов стіна. Той козак, що більше ні ж сто разів заглядав в смерти очи, задубів тепер зі страху перед суровим грізним старцем.

Між тим лице старця не виражало ніякої ненависти ні злоби; на нім видно було лише великий смуток, велике горе. І вже перші слова, які промовив, до разу могли успокоїти Ничая.

”Брате!“ — поважним голосом промовив. Ото я перший прийшов до тебе, щоб тя ублагати до святого діла. Славний Ничаю! Україна кличе синів своїх, кличе тебе, щоб постояв за свободу, за волю її безталанної. Ото я, отець вбитого

твоєю рукою сина“ — тут старець у ноги пова-
ливсь Ничаєви, ”на колінах тя прошу, зболілим
серцем благаю, ратуй вітчину, злучи свої руки
із нашими, щоб порвати кайдани, щоб скинути
ненависне ляцьке ярмо!“

Не видержав Ничай, слези горохом поко-
тились по його загорілим лицю, підносять, обій-
має старця, цілує його руки, цілує лице велико-
душного Палія. І довго вони так стояли в друж-
них обіймах — убійник і отець убитого.

X.

Ой з за ліса, ой з за ліса, з за темного гаю
Ой крикнули козаченьки, втікаймо Ничаю!
А пан Ничай, а пан Ничай на се не зважає
Ой сідає на коника, ворогів рубає.

Пізно в ночі вернув Ничай до обозу та не
лягав спати. Сейчас розіслав кількох козаків,
щоб скликали усю старшину до його куріня на
важну пораду. За якуть хвильку зійшли ся усі.
Посідали разом коло стола грізні, степові вовки.
Не став Ничай часу гаїти, а сейчас сказав про
діло.

”Товариші!“ — говорив, ”не довго то й нам
прийшло ще товаришувати, але гадаю дасть
Бог прожити, не скоро розлучимо ся. Річ оттака:
Мене тай Вас найняв Ярема до оборони своїх
маєтків перед Татарвою та розбишаками. На те
ми годились і пристали. Між тим уся Україна
піднялась на ноги, щоб добути волю і долю дав-
ную. А хтож ми є, як не сини оттої самої Украї-
ни. А якуж ми тепер робимо роботу?! Як пан-

ських собак нас тут поставили, щобисьмо не дали злучити ся усьому українському народови у одну велику силу. Діди, прадіди наші в гробі обертають ся, увесь люд хрещений зве нас недоляшками, зрадниками рідного краю. Ану братя докажімо, що і в нас добра козацька кров, приставаймо до батька Хмельницького виручаймо наших братів з під ляцької кормиги“.

Ще не скінчив, а вже вся козацька старшина, осавули, сотники в гору шапки підкинули на знак своєї згоди. Заіскрились очи, поцвенькали шаблями та гукають на все горло: "Слава тобі отамане! На погибель Ляхам! Мов розбурхана вода крізь прірвану греблю, з шумом і гуком вилітає, оттак із куріня розбігла ся старшина поміж козацтво рознести радісну вістку. Мало помалу по всім обозі залунали голосні оклики. Серед тихої ночі заметушило ся ціле козацьке таборище, немов гніздо роздратованих шершенів. В одну хвилю усі стали готові до походу. Ничай загадав не лише пристати до Хмельницького, але отворити усюди дорогу утісчам на лівий бік Дніпра. Проте постановив знищити той полк драгонів Яреми, якій розтаборив ся понизше козацького обозу. Щоб се довершити, треба було взяти ся сейчас проворно до діла. — Довгими лавами поставали козаки, а Ничай уважно перезрів кожду сотню, відтак відізв'яв ся голосно, так, що цілий полк міг виразно чути його слова:

"Панове молодці! Ріжна біда, ріжні провини загнали нас в табір князя Яреми, найбільшого ката бідної України. Нині маємо спокотувати

усі наші гріхи та найбільший той щосьмо слу- *жен*
ли клятому недоляшкови, котрий зрадив свою
віру і свій народ.

”Згадаймо стару козацьку приповідку:
”або здобути, або в дома не бути!“ Цім до бать-
ка Богдана, та не з порожними руками, а прине-
сім йому звістку, що Дніпро в цілу довжину
вільний від ляхської варті. Сміло за мнов, за
український нарід, за рідний край!“

Земля задрожала від могутого крику ко-
зацьких грудей. Та все се тревало лиш хвилику.
В одну мить двійками строїлись козаки, сотня
за сотнею виїжджала в повнім воєннім порядку
з опущеного обозу.

Єще послідна сотня не вийшла, коли на
степу дав ся чути тупіт чвалом женучих коней.
Скоро показались два їздці, котрі в повнім га-
льоні надбігли до машируючих та спитали про
отамана. Колиж довідали ся, що він на переді,
дїгнали його і прилучили ся до него. Був се Мак-
сим і за чуру козака, перебрана Марійка. Від Па-
лія дізнали ся вони, що Ничай пристав до народ-
ного повстаня, тож чим борше зібрали ся, щоб
разом з ним піти до борби. Серце Марійки, про-
стої української дівчини скоро запалилось до
народної справи, бож наслухала ся вона від ди-
тини за те знущанє панів над бідним народом,
над його вірою і житєм. Колиж ще впізнала ста-
рого Палія, коли побачила як той чоловік задля
вітчини не то, що понехав пімсту, а ще й поко-
рив ся перед убійником своєї дитини, зрозуміла,
що дорожше понад все на світі повинне бути
чоловікови його нарід, його рідний край. Безпе-

речно, що і Ничаєві чорні брови й очи не мало причинили ся до того, що вона рішилась поруч зі своїм милим добувати волю любій Україні.

Відразу отамаң спізнав свою дівчину, хоть і в чурі перебраню, та нічого не міг вдіяти з завзятою Українкою, лиш просив, щоби бодай в бою була обережною. Його й тішила та дівоча відвага, бо в ній бачив він великий характер своєї будучої жени.

Ще на небі не зоріло, коли козацький полк наближив ся на дві стаї від польського драгунського полку. Привчені до походу козацькі коні ступали тихо, немов стадо вовків, підкрадаючих ся до отари овець.

Був лісок, у лісочку яруга; у тій ярузі пристали козаки, щоб трохи відпочити. Козацькі шпігуни підлізли на сам край ліска і відси розглядали уважно, що діє ся в польськїм обозі.

В польськїм обозі було вельо спокійно. Лише було видно тут і там порозставляні кінні пікети. Драґони дрїмаючи на своїх конях ані не сподівались надходячої борби. Лиш оден із них, котрий переїздив найблизше ліска, мабуть почув шелест ломаного перевідчиками хворосту, бо уважно приглядав ся і надслухував, чи не почує ще що більше підозрілого. Але гай стояв тихий зі своїми берізками та буками, немовби і живої душі в нім не було. "Певно яка звірка", подумав собі заспокоєний жовнір та спокійно поїхав дальше.

Сам обоз драгунського полку був розміщений на невисокім горбку, без жадного обваровання. Він мав за задачу так само, як Ничаєві

козаки, переловлювати і недопустити утікачів, котрі хотіли би дістати ся до Хмельницького. Тому безнастанно розїзджали патрулі в гору і в низ по Дніпрі і горе було тому, кого захопили на своїй дорозі. Вони мали короткий розказ від Яреми, усіх пійманих вішали без суду. Без переслухання тягли зловленого під шибеницю і в той спосіб вимордували багато невинного народу. Підчас, коли Ничай крізь пальці дивив ся на утікаючих і тільки, що погрожував, драґунський полковник, усею силою збиткував ся над безборонним народом.

У тім драґонським полку служила сама дрібна шляхта, — хлопці міцні і рослі гей дуби. Знав вражий Ярема добирати собі людей.

* * *

Недовго козаки відпочивали, хиба тільки, що пообзирали свою зброю та коней. Цілий полк тихонько виїхав із яруги, розставив ся на два ряди великим колесом і обережно підїхав на сам край ліска. Та ще перший козак не показав ся на степу, коли вже той самий драґун, що перед тим наслухував, вийняв з за пояса пистоль і вистрілив в гору на алярм. Але вже було за пізно. Мов вітер несеть ся по полю, та кидає на всі сторони сухим листем, оттак козацькі коні вітром гнались до польського обозу, рвучи копитами землю під собою. На самім переді на воронім коні, як вихор летів отаман з острою шаблею в руці. За ним, як стадо хищних орлів, гнали козаки, опутивши довгі списи до половини кінської голови. Несподіваним нападом наляка-

ні Поляки, вилетіли із шатер, на пів убрані, захоплюючи із собою найконе́чнійше ору́жя. Хотяй не було часу порядкуватись, але що справні були жовняри, скоро поставали лавою против надбігаючих. І хоть як сильний і нечаяний був удар, не змогли козаки відразу прорвати залізного драгунського ланцюха. Більше сотні драгунів та їх коний упало під списами, але й не оден козак застромив ся на драгунську лянцу. Тепер доперва розпочала ся страшна бійка, де хлоп з хлопом ставав до очий, — де не списа ані рушниця, але ніж, пистоль і шабля головну робили роботу. Зацвенькотали шаблі о шаблі, ніж о ніж — тут і там зрідка дав ся чути короткий гук пистоля. Тут вже не було команди; кождий чоловік боров ся на власну руку; — боронив свого житя, а другому хотів його видерти. Не обійшлось тут і без комічних сцен. Бо ті давні люде такі були запеки, що внайбільшим небезпеченстві еще жартували, кпили взаімно із себе. Між козаками визначав ся великою силою козак Медвідь. Мав він довженну і тяжку шаблюку і тою косив ляцькі голови немов маківки. В право в ліво коло него падали трупи, а він еще і приговорював: "Дивіть ся", каже "вражі Ляхи няні, на ногах встояти не можуть".

Побачили того велитня скоро драгуни, а що знали його силу еще з княжого двора, на зустріч йому кинулось з 10 мужа, котрі зі всіх сторін обскочили його наче стая бішеної собачні.

Але не дармо мав він славу доброго борця. В одній хвили положив трупом першого, який му під руку навинув ся, відтак

стягнув поводами коня, що той аж дуба став, і в таким розмахом разом з конем звалив ся на Ляхів, що на всі сторони перед ним розскочили ся. Та проте булоб Медведєви не увійшло на сухо, бо вже оден Ляшок надбіг з заду і замахнувся в самий карк козака, коли в ту саму хвилю прискочив Довбня і рукоятею від шаблі з цілої сили вдарив Полячка, що тому аж мозок вискочив. Так бєбєхнув із коня безвладно, як мішок з мукою. Але драгонів чим раз більше прибуло на те місце. Був між Ляхами великий силач, шляхтич Ксавери Крупа. Той видячи, що кільканайцять жовнярів не може дати ради двом козакам, стиснув коня і з великим криком надлетів на поміч. На дорозі станув му Довбня і хотів його зупинити, так шляхтиюра не довго забавив ся з ним. Кілька раз цвенькнули мечі, і нараз зойкнули козаки, бо побачили свого любого друга, як звалив ся із коня мов підтятий дуб. — Таки лиха птиця випрокувала йому смерть. — З усіх сторін надбігали козаки, щоб помочи Медведєви і пімстити ся за смерть товариша, котрий своїми оповіданнями звеселив не оден вечір, не одно козацьке зборище.

Між тим два силачі, український Медвідь і польський Крупа сціпили ся з собою. Другі Поляки били ся з настигнувшими козаками, а тих двох стояли проти себе, ніби два великани із давних, давних часів. Почались рубати шаблями. Не так скоро у ковальській кузни бють хлопці молотом о ковало, як ті два великани стукали своїми довженними мечами. Дискавкою миготіла проти сходячого сонця яєна сталь, ши-

роко й далеко мимо боєвого гамору було чути їх удари та ще більше їх боєві оклики та жарти.

Медвідь кепкував собі із грубого Ляха, примовляючи: "Ади Ляше, який ситий угодувавсь ся. Не будуть круки і ворони нарікати на твоє стерво". Поляк знов договорював Медведєви: "Пожди хаме, покажу я тобі, що шабля то не щип, то не вили до гною".

Але й на се не мовчав козак, а ругав ся, що на Ляхів шкода заліза, що їх як псів належало побити бучками та колами. Оттак вони розмовляли і бились зязвято, не могучи оден другому нічого вдіяти. Але витревала українська вдача поволи, показала свою перевагу над панськов коротков силов. Тяжкий череватий Лях почав сопіти, лице його з натуги аж посиніло, між тим Медвідь молотив шаблею, справді гей ціпом Ляха. Чим раз слабше підбивав пан Крупа удари козака, аж вкінці, коли оден удар вже й не годен був відбити і наглядно побачив неминучу смерть перед собою, метнув ся скочити конем в бік і пустив ся на втікача. А Медвідь за ним та кричить на все горло: "Гей, братці, ловіть польського заяця! Паноньку, паноньку! пожди, диви ся щось загубив. Свій гонір, свій герб шляхецький. Шляхтич мав ліпшого коня чим Медвідь, та міг утечи, але скоро почув наругу козака, побояв ся великого сорому перед своїми, зупинив коня, повернув ся д' козакови та зі скаженою злістею напав в друге на него. Але й кілька хвиль не тревало, лва три рази зложились, коли Медвідь зі страшеною силою відбив удар шляхецької шаблі та так по укра-

їнськи заїхав панка через голову, що ціла розскочила ся, немовби хто гарбуз на двоє ножем перерізав. А Медвідь не гаяв ся довго, лиш назад повернув у бій.

Між тим Ничай, стоячи поруч з Максимом та вірним чурою Марійкою, і в самій середині обозу чинив спустошенє. Звинний і сильний, як тигр, ледви зложив ся, уже покладав трупом чоловіка. З другого боку Максим теж бив ся взято, хотяй, що правда, більше він стеріг Марійки, чим був жадний ляцької крови. Марійка не послухала й тепер доброї ради, щоб не мішалась до бою, щоб лишилась в ліску — сказала, що коли вона чура, то мусить іти з паном своїм.

Ничай шукав за полковником драгонів. Він доконче хотів зміритись із ним, бо знав, що той Лях мав широку славу у світі задля своєї відваги і зручності.

На цілім дворі Вишневецького його славили як найліпшого жовніра і рубаку. Якійсь час шукав його, аж увидів, як він з купкою дружини кидав ся там, де було найгустійше. І бачив він, як за приходом польського вождя сейчас маліло козаків а Ляхи брали там перевагу. Скочив же пан Ничай немов грім проти Ляха, а і той скоро доглянув, хто біжить, і із всеї моци повернув конем. Колиж дружина польська почала з ним бічи, він зупинив їх рукою, мовлячи до Ничая: "Неправда, нам кумів не потрібно, ми поговоримо з собою в чотири очі".

Ничай й собі казав пристати Максимови і Марійці і виїхав на герць сам оден. І як там два силачі, так тут два найславнійші рицарі стали

проти себе — змірились з собою. Оба були одного росту і віку, оба вславилися своєю відвагою в тисячних битвах та війнах. На якійсь час притихла битва на цілій лінії, обидва полки як приковані дивились на бій своїх славних ватажків.

Посипались іскри вже від першого зложення двох отаманів. Всюди удар стрічав вже приготований відбій, но в тій самій хвили вже беречись треба було від несподіваного штиху противника. І коні були не аби які. Без поводів, а під натиском коліна чи п'яти вже розуміли куди їм ся повернути.

І бились вон шпреславно; то прискочать до себе, здасть ся, оттут уже одному і кінець, так де там, — живі й цілі остануть; — звертять ся кіньми на місці, колесом около себе ходять. Оттут розмахне ся оден, здасть ся, перерубає другого на половину, аж дивиш ся, а той в одну мить під конем і з під коня шаблею стараєсь досягнути другого. Довго здавалась борба нерішеною. Так оден як другий здавав ся рівно сильний, звинний та зручний.

Уконець таки вдалось Ничаєви наскочити близько до Ляшка. Заставив ся шаблею, підїхав до самого него, тай обома руками вхопив його в обійми. Обидва покидали шаблі, тепер їм не потрібні а вхопили за ножі. Оден другому старав ся перегнути руку з ножем, другою завдати смертельний удар. Хотяй Поляк чималий був силач, відразу зрозумів, що не переможе козака. Длятого хотів вирвати ся з обіймів, можеби штуркою уратував жите. Та мов зелізними кліщами держав його Ничай. Вскорі викрутив му руку із

ножем поза плечі. Потім вже довго не потривало, як Василь з цілою силою встромив довгий турецький кинджал в саме серце противника. Той розложив руки на вхрест та коміть головою упав із коня на землю.

Закричали в оден голос всі Поляки, а оден з них виймив пістоля і націлив ся на Ничая. Та не мав часу опустити на кремінь курка, коли між ним а Ничаєм появилась Марійка. Вона завважала направлене дуло пістоля і тілом своїм заслонила милого. Впав вистріл і немов підкошена цвїтка нагнулась із сідла дівчина.

Куля влучила її в груди. Надбіг Максим, подав ся ід ній Ничай.

Притримали та вивезли з побоевища на широкій степ. Кількасот кроків від обозу, зложили її непритомну, цілу обіляну кровію. Як не старались вратувати її, усьо було задармо. Кров струями розливалась по одежи за кождим віддыхом дівчини, личко ставало щораз блідійше, що раз зимнійше. По хвильці отворила очи, а побачивши побіч себе Ничая сказала: "Василю мій! я тебе любила і люблю, Бог оден знає, Та видно не судилось нам жити в парі. Я вмираю..., не забудь за мене... та памятай..., що у тій остатній хвили... я прошу тя...: ціле жите твое най буде в борбі за рідний край!!!

Здіймила свої руки ід нему, обійняла його за шию і уста їх злучились у першім і посліднім поцілюю на сій землі. Коли Ничай цілував її, почув легеньке зітхнене, почув, що вона вже не віддыхає.

Споглянув і побачив перед собою вже лиш трупа любові, коханої дівчини.

* * *

Три роки минуло від нещасної битви, у котрій полягла козацькою смертею славна Пушкарева Марійка.

Ничай страх побивав ся за дівчиною, мало з розуму не зійшов. Але добре зятимив і на серце поклав собі заповідь умираючої. — Цілою душею приляг до долі свого рідного краю, України! Коли перед тим був до нестями відважний тепер немовби смерти шукав, — так завзято, без розмислу сам один кидав ся в битвах на цілі сотні Поляків. Під Жовтими Водами, під Корсунем і Пилавцями, Хмельницькій у самий перший огонь посилав брацлавського полковника Ничая. а той немов грім кидав ся зі своїми вірними козаками на ворога так, що ніяка сила не годна була його зупинити. Ляхи прозвали його "скаженим" і розскакувались на всі боки перед страшним героєм на чорному мов галка кони.

Щастє мав велике. Серед граду куль летів як вихор, а ані його ні коня жадна не займала. Вже й самі козаки вважали його "характерником", що кулі уміє від себе відвертати. Нажив він великої слави та значіня поміж козаками. Усі бандуристи по всій Україні найбільш за него співали пісни, на козацькій раді його голос був найважнійший. Але найбільше любила його біднота, простий робучий народ. Підчас, коли другі полковники паностили ся і погорджували хлоп-

ською чернею, Ничай завжди тримав із бідними, обороняв і спомагав їх, був простого люду найщиршим приятелем. Ще й за тоє любив його український народ, що був не податливим, до смерти завзятим ворогом польських панів.

Коли по битві під Зборовом пішов Хмельницький з Польщею на мирову, Ничай був перший, котрий против сеї згоди з Ляхами, за-протестував в імени цілої України. Він вказував на те море крови, на ріки українських сліз та поту, котрі виточила Лушня із бідної нашої вітчизни.

Він спротивив ся тому, щоб знов запрячи робучий народ у паньське ярмо, а голосив, що Україна має бути сама по собі вільною не зависимою від нікого! Може, колиб жив він, не булиб ми нині наймитами у ріднім своїм краю. За ним стояв цілий простий народ, дививсь на него, як на свого українського Мойсея, що має вивести його з ляцької неволі. Він міг з часом стати проводарем української маси, міг повести Хмельниччину иншою дорогою, такою котра була би зєднала усіх разом. А так з козаків сотворили ся українські пани, шляхта, а народ бідував і тепер незгірше, як за ляцької кормиги.

І ми бачимо, як Україна перестає вірити Богданови, відвертаєсь від него, а той не знаючи на чім оперти ся, кидає ся в обійми хитрих московських лисів.

Скоро пізнає, куди попав, — рад з московського багна вилізти, так смерть не дає му повернути назад на добру дорогу. Хмельницький

умер не покінчивши діла, не добувши Україні долі-свободи! З розпучкою в серці пішов на той світ, бачучи, що з одного ярма запряг в друге, з одного багна вів в друге свій народ, відбившись від Польщі а пристаючи до Росії.

Справедливож про се народ співає:

Мене молодую, козацькую волю
Запродали в тяжку московську неволю,
Гей у неволю, в кайдани,
Нерозумний ти гетьмане Богдане!

Та ми повернім до нашого оповіданя.

Поляки вважали справедливо Ничая яко найнебезпечнішого свого ворога, котрий ніколи і нічим не дасть себе піддурити і постановили його за всяку ціну позбути ся. Одного разу із сотнею козаків заїхав був Ничай до місточка Красного, щоб відвідати своїх знакомих. Поляки задалегідь дізнали ся о тім через Жидів і потайки післали туди цілий полк польської кавалерії.

Сидить пан Ничай у кумів, ані думки не має, яка біда повисла над його головою.

Народна думка оттак описує отсю подію:

Ой поставив козак Ничай сторожу на місті,
А сам пішов з кумусею шуку рибу їсти;

Не вспів же пан козак Ничай шуку рибу
[зїсти,

Ой як гляне в кватирочку вже є Лях на
[місті.

З усіх сторін ненадійно напали переможною силою Ляхи. Стрілою метнув ся Ничай до коня, зібрав своїх вірних товаришів та хотів перерізати ся крізь густі лави ворогів. Але Ляхів було до біса; по кількадесять на одного козака. Проте козаки не здавались, а бились безстрашно, воліюче радше згинути, аніж піддати ся в неволю. Ми Українці можемо чванити ся тою героїською смертю наших рицарів.

Чим раз менше козаків ставало коло Ничая аж вкінці дивним случаем лишив ся він лиш сам оден із цілої горстки удальців. Самі Ляхи пожаліли вбити такого витязя і предклали йому, щоби здав ся, запоручаючи, що ніякої кривди в неволі не зазнає. Але Ничай не погубив своєї козацької слави. На підлестні слова Ляхів лиш зареготав ся згідно і мов в танець кинув ся на палкім своїм конику в саму гущу неприязельської товпи. Вже і коня під ним вбито, а він не подавав ся, але приперши ся плечима до стіни хати, на ліво та право косив Ляхів немов буряни по полю. Нікому не дав приблизити ся до себе, аби його зараз не простяг трупом. Цілий вал ляцьких трупів устелив ся перед ним. Тоді Гяхи прикликали кількох з мушкетами і стрілили в завязтого рубаку. Як стояв під стіною, так лише усунув ся на землю, навіть в останній хвилі не випускаючи шаблюки з рук. А Ляхи на трупі поместили ся у волю, розсікали тіло мертвого на дрібні кусні.

Тут і скінчу мою повістку із тих давних, славних часів. Та мимохіть приходить на думку: Славні діла не пропадуть. Хто послужив серцем

та ділом вітчизні своїй, той не вмере ніколи: До віку внуки правнукам передавати муть звістку про своїх героїв.

Як велика і широка Русь-Україна — всюди співають думи про славних рицарів. Співають й думу про Ничая. Піди на Поділе, Покуте, на Гуцульщину, Волинь і Україну, усюди почувеш ту пісню під таку нуту, що і нині заплачеш над героїською смертею славного козака.

Не співають тільки наших дум на Московщині, як ми не співаємо про Стеньку Разина, Пугачева, як не співаємо "Дубинушки". Кождий нарід знає лиш своє жите. Проте ніяка ворожа сила не обдурить почутя народної єдности. Поляк, Москаль, нам все лишуть ся чужими, бо те, що нас болить, що нам святе і дороге, то їх або не обходить, або їм противне. Єслиб ми німі були, то заговорять могили і Дніпро і гори, єсли ми не зможемо, то

Слава не поляже!
 Не поляже, а розкаже,
 Що діялось в світі,
 Чія правда, чія кривда,
 І чії ми діти!

Кожний Українець повинен знати
:: ІСТОРІЮ СВОГО НАРОДА ::

ЧИТАЙТЕ

Історію України

Написав

Проф. Мих. Грушевський

516 сторін -- 416 образців.

В оправі \$3.50

Кnyharnia Prosvity

2029 W. Chicago Avenue

CHICAGO, ILL.